

Praktisch draaiboek, tips en inspiratie voor natuurRijk leren

“Velen van ons dromen van een groene schoolomgeving waarin we samen met de kinderen op ontdekking kunnen, bij voorkeur onder een stralende zon met alleen maar lachende gezichtjes.

Ik ben ervan overtuigd dat ieder van ons, beetje bij beetje, deze droombeelden kan waarmaken. Zoals ieder van ons uniek is, zal ook elke groene schoolomgeving en elke buitenles uniek zijn. Het enige wat je moet doen? Er gewoon voor gaan. Spring in je droom en maak het waar.

Jij en je kinderen zullen er oprecht van genieten en elke week natuurrijker worden. Beloofd!”

Snuisterjuf Ingrid

Waarom naar buiten gaan met je leerlingen?

NatuurRijk leren, dat is leren in, met en van de natuur.

De kinderen

- leren een nieuwe wereld kennen, in de buurt van de school
- doen prille natuurervaringen op die bijblijven en bijdragen tot een duurzame levenshouding
- leren gericht observeren met oog voor detail
- ontdekken hoe je onderzoekend kan leren
- genieten met volle teugen

Hoe begin je hieraan?

Eigenlijk is het heel eenvoudig. Door je een beetje voor te bereiden en naar je leerlingen te kijken en luisteren (observeren), maak je van elke uitstap een geslaagde, leerrijke snuistertocht. In dit draaiboek vind je talloze tips en tricks om verdiepend te werken rond buitenactiviteiten.

Snuisteren in het groen kan zowel met kleuters als met leerlingen van de lagere school. Je kan de buitenlessen opbouwen en aanpassen aan de leeftijd en interesses van je leerlingen en aan het leerplan. Heb je zelf geen uitvoerige kennis van de natuur? Geen probleem! Je kan hier samen met je klas in groeien en samen dingen opzoeken.

Je school hoeft niet noodzakelijk in een prachtige, groene omgeving te liggen: de natuur schuilt ook in kleine hoekjes, zoals op de speelplaats, de schooltuin, een berm, bosje, parkje of veld.

Misschien kan je je speelplaats wat groener maken? Je vindt heel wat tips op www.pnc.be/12elementen-groene-speelplaats

Hoe gebruik je dit draaiboek?

Dit snuisterboek helpt je om de stap naar buiten vlot te zetten en het maximum uit je buitenlessen te halen. Je leert de omgeving gericht verkennen en doet inspiratie op voor activiteiten en opdrachten. We stellen hier een stappenplan voor, maar je hoeft dit zeker niet blindelings te volgen. Bij elk onderdeel krijg je heel wat info, tips en tricks. We verwijzen ook regelmatig naar de extra's achteraan, die nog dieper ingaan op de verschillende onderdelen. Moet je dit allemaal lezen voor je met je klas naar buiten gaat? Zeker niet! Kan het nuttig zijn? Volgens ons wel. We verzamelen hier immers decennia aan ervaring met natuureducatie op kleuter- en lagere scholen.

Doorheen het draaiboek vind je ook heel wat ruimte om je voorbereidingen en ervaringen op te schrijven en tips voor het bijhouden van een logboek – die notities kan je weer gebruiken om volgend jaar met een nieuwe klas aan de slag te gaan. Zo hopen we dat dit draaiboek nog vele jaren meegaat en je helpt om heel wat kinderen met andere ogen naar de natuur te doen kijken.

Tot slot: snuisteren in het groen is ook een goede manier om je kleuters of leerlingen op een andere manier te leren kennen. Laat je verrassen door de talenten die je bij hen ontdekt wanneer ze buiten aan de slag zijn.

STAPPENPLAN

	Stap 1: Zoek een goede vindplaats	8
	Stap 2: Bereid de buitenactiviteit voor	10
	Stap 3: Naar buiten!	13
	Stap 4: Evalueer	14
	Stap 5: Hou een logboek bij	15

EXTRA'S

	A: De perfecte vindplaats	17
	B: Een leuke activiteit bedenken	19
	C: Afspraken maken	23
	D: Praktische voorbereidingen	24
	E: Tips voor onvergetelijke buitenlessen	26
	F: Inspiratie voor evaluatie	27
	G: Voorbeeldlogboek	30

Stappenplan

Je hoeft dit stappenplan zeker niet letterlijk te volgen, maar het kan wel enorm handig zijn. Op verschillende plaatsen verwijzen we naar de extra's achteraan waar je meer info vindt.

Maak een schema

Verken de omgeving van je school. Welke groene plaatsen zijn er vlakbij? En binnen een wandelafstand van 15 minuten? Elk streepje groen kan interessant zijn: grasveldjes, een vijver, akkers, struiken, bomen, een bosje of park, grachten, ... Denk ook aan een groen hoekje op de speelplaats, een bloembak, een vogelvoederplaats, een mierenest, een kippenren of de moestuin van de burenen.

Je kan een schema van de schoolomgeving maken waarbij je interessante plaatsen in kaart brengt, of ze bijvoorbeeld aanduiden op Google Maps.

Inspiratie of tips nodig? Zie 'Extra A: De perfecte vindplaats > pagina 17

De school

Ga op verkenning

Verken de plaatsen die interessant lijken. Maak je klein en kijk vanuit de hoogte van je leerlingen. Schrijf op wat je er allemaal zou kunnen doen. Dit dient bij de volgende stap als inspiratie om de activiteiten te selecteren en voor te bereiden.

Tip van de snuisterjuf

In Namibië organiseert men wandelingen door de woestijn waarbij de deelnemers op zoek gaan naar diertjes en natuurfenomenen. Op het eerste gezicht is er enkel zand... Tot je goed kijkt en het leven ontdekt. Onder het zand leven slangetjes, spinnen en hagedissen. In de spaarzame, kleine struiken schuilen kameleons die zich voeden met insecten. De dieren halen hun drinken uit de ochtenddauw. Een onzichtbare wereld die zichtbaar wordt als je even de tijd neemt om goed te kijken. Dat geldt ook voor jouw schoolomgeving!

Wat kan je er vinden?

Denk aan planten, dieren, natuurfenomenen, de impact van de mens op de natuur, ...

Wat kunnen kinderen er doen?

**Op de speelplaats/
vlakbij de school**

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

**Op weg naar de
vindplaats**

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bij de vindplaats

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bedenk opdrachten voor buiten

Selecteer vijf interessante vindplaatsen waar de kinderen iets kunnen ontdekken, doen of ervaren. Bedenk per locatie enkele interessante (onderzoeks)vragen en opdrachten.

Tip van de snuisterjuf

Betrek alle leervakken in je buitenlessen, zie de vele leerkansen en turf ze af in je agenda.

Inspiratie nodig? Zie EXTRA B: Een leuke activiteit bedenken > pagina 19

Stopplaatsen/vindplaatsen	Opdrachten/vragen/activiteiten
<p>Stopplaats 1</p>	<p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>Stopplaats 2</p>	<p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>Stopplaats 3</p>	<p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>Stopplaats 4</p>	<p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>Stopplaats 4</p>	<p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>

Maak goede afspraken en regels

Maak samen met de kinderen afspraken en regels voor de buitenlessen.
Je kan deze regels ook visualiseren en ophangen in de klas.

Tips en aandachtspunten vind je in **EXTRA C: Afspraken maken** > zie pagina 23

**Algemene
afspraken/regels
die je met de
kinderen vastlegt**

.....
.....
.....
.....

**Afspraken rond
respect voor de
natuur**

.....
.....
.....
.....

**Afspraken rond
werken in groep**

.....
.....
.....
.....

**Individuele
afspraken met
kinderen rond zelf-
standig
werken**

.....
.....
.....
.....

**Verantwoordelijk-
heden van
kinderen**

.....
.....
.....
.....

Waar moet je aan denken voor je naar buiten trekt?

- Plan de buitenlessen op vaste momenten in je lessenrooster in en breng de kinderen en ouders hiervan op de hoogte. Vraag hen om gepaste (reserve)kleding te voorzien, en voorzie zelf ook extra kledij voor de kinderen die dit niet bijhebben.
- Verzamel materialen die je mee naar buiten kan nemen, zoals verrekijkers, vergrootglazen en loeppotjes, maar ook paraplu's bij regenweer. Je kan een fluohesje voorzien voor elk kind en een rode vlag meenemen om de groep goed herkenbaar en bij elkaar te houden.
- Bekijk hoe je de buitenlessen in de vakken en het leerplan kan passen. Door een logboek bij te houden (zie stap 5), kan je dit makkelijk beoordelen en bijhouden.

Tip van de snuisterjuf

Gebruik het weer als een sterk uitgangspunt i.p.v. als een belemmering: bijv. wandelen in de regen, wat gebeurt er op ons schoolterrein wanneer het regent, waar gaat het water naartoe, waar zijn de diepste plassen, hoe ontstaat regen, wat is de meerwaarde van regen,... Gebruik de seizoenen en vergelijk. Ook de winter biedt heel wat belevingskansen (en rust).

Uitvoerige tips uit de praktijk? Zie EXTRA **D: Praktische voorbereidingen** > zie pagina 24

Tijd om effectief met je klas naar buiten te gaan.

- Plan je activiteiten, maar sta ook open voor wat er op je pad komt. Laat ruimte voor spontaniteit. Soms doen zich onverwachte kansen voor (het weer, een bepaald dier dat zich laat zien, de klas die interesse toont in iets wat niet in je voorbereiding stond). Onze tip? Durf je geplande activiteit los te laten en mee te gaan in het moment. Het is niet nodig (en zelfs niet haalbaar) om alles tot in de puntjes voor te bereiden.
- Kijk en luister goed naar je kinderen en speel in op wat hen boeit. Volg hun blik om nog meer te ontdekken.
- Zorg voor dynamiek en betrek de leerlingen. Stel vragen en speel in op hun vragen.
- Laat hen zoveel mogelijk zelf onderzoeken, ontdekken, verkennen, beleven en experimenteren.
- Je kan werken met individuele opdrachten zoals verbanden leggen, dingen zoeken, verzamelen, opzoeken, tekenen of registreren.
- Daarnaast zijn groepsopdrachten ook altijd leuk, zoals ontdekken, verkennen, opzoeken, problemen oplossen, bouwen, experimenteren.
- Onderschat de kinderen niet en geef hen verantwoordelijkheden. Zo kan je iemand aanstellen die de rode vlag draagt, iemand die verantwoordelijk is voor de materialen en kinderen die erop toezien dat hun groepje bij elkaar blijft, dat iedereen zich aan de afspraken houdt of die alles noteren wat de kinderen ontdekken.

Tip van de snuisterjuf

Geef de kinderen tijd en ruimte om na te denken, redeneren en fantaseren. Geef niet te snel het antwoord. Of geef zelfs helemaal geen antwoord maar stel bijkomende vragen en ga samen op zoek naar antwoorden. Het voordeel is dat je zelf niet alle antwoorden en kennis in pacht moet hebben om er een leerrijke natuurervaring van te maken!

Meer info, inspiratie en tips? Kijk bij

EXTRA E: Tips voor onvergetelijke buitenlessen > zie pagina 26

Na afloop van de activiteit kan je evalueren: een evaluatie samen met de kinderen en/of eentje voor jezelf, als leerkracht. Evalueer breed en valide. Beoordeel de uitvoering van de opdrachten, de gedrevenheid bij het handelen, de nauwgezetheid bij de opvolging van verzorgingstaken voor planten of dieren, ... Link wat je gedaan hebt aan het leerplan.

De klassikale evaluatie gebeurt bij voorkeur in een open sfeer en gaat over wat je buiten hebt gedaan. Het is best geen invulblaadjespraktijk.

Kijk bij **EXTRA F: Inspiratie voor evaluatie** > zie pagina 27

Tip van de snuisterjuf

Lukt het een keertje niet zo goed? Kan gebeuren, volgende keer beter! Maar vergeet niet: je hebt altijd iets opgestoken, ook al is het misschien niet datgene wat je voor ogen had.

Gebruik een logboek om vast te leggen wat er de voorbije weken aan bod is gekomen tijdens je buitenlessen.

Door een logboek te maken, kan je de buitenactiviteiten bijhouden en documenteren. Zo beschik je over een overzicht van wat je gedurende het schooljaar aan buitenactiviteiten hebt gedaan met de kinderen. Dat is handig als je volgend schooljaar opnieuw de natuur intrekt. Daarnaast kan het ook dienen als verantwoordingsdocument.

Tip van de snuisterjuf

Een logboek kan allerlei vormen aannemen: van een kladschriftje dat je voor jezelf bijhoudt, tot een leuk document dat je samen met de kinderen maakt. Als je de kinderen betrekt bij het bijhouden, invullen en opvolgen van het logboek, zullen ze zich nog meer betrokken voelen bij de buitenlessen. Het logboek kan zorgen voor meer diepgang in wat je week na week doet.

Kijk bij EXTRA G: **Voorbeeldlogboek** > zie pagina 30

Tip van de snuisterjuf

Ga met je klas op pad, maar ga zeker ook eens samen met een andere klas op stap! Wissel gerust inspiratie en informatie uit met de andere leerkrachten, maar vergeet niet dat jullie en je klasgroepen uniek zijn. Wat bij de ene klas goed werkt, kan bij een andere klas helemaal anders lopen.

Het hoeft allemaal niet spectaculair te zijn om de kinderen te boeien.

Bedenk:

- Een natuurlijk plekje is iedere dag, in elk weertype en seizoen anders en biedt daardoor steeds nieuwe ontdekkingen en leeransen.
- Kijk niet enkel vanuit je eigen perspectief, maar ook vanuit dat van de kinderen: waar kijken ze naar? Wat zouden ze hier leuk vinden? Wat zouden zij hier graag doen? Wat is voor kinderen een waardevolle en prettige activiteit?
- Kijk ook vanuit verschillende (expert)perspectieven: waar zou een natuurexpert naar kijken? Of een bioloog, sportleerkracht of zorgleraar?

Kijk gefocust en let op details.

Tip van de snuisterjuf

Je kan vindplaatsen verrijken door materiaal mee te brengen voor onderzoek, meetapparatuur te gebruiken, een observatieplekje te voorzien (dat kan een 'observatieraam' in de klas zijn, een observatiehoekje aan een boom waarin een vogelnest zit of een 'observatiestoel' aan een vlinderstruik), ... Of creëer meer biodiversiteit voor egels, vogels en insecten in een takkenwal of rommelhoekje. Zo'n rommelhoekje kan bestaan uit wat keien, (bak)stenen, bladeren, een boomstronk, een houtblok of oude bloempotten.

Verken de omgeving

- Waar zijn de groene plaatsen?
- Wat valt er te beleven? Wat kan je hier doen met enkel natuurlijke materialen, die er te vinden zijn of die je zelf toevoegt?
- Hoeveel kinderen kunnen hier werken?
- Zoek naar details die je ontgaan als je er gewoon voorbijloopt. Zoek naar kleine aanknopingspunten en breng die onder de aandacht.
- Stel evidenties in vraag. Waarom staat hier een berk? Op welke plaatsen vinden we nog berken? Waar staan er naaldbomen? Hoe komt dat? Herkennen we dezelfde bomen?
- Maak gebruik van opportuniteiten die zich aandienen. Spot je bijvoorbeeld een eik met veel eikels onder, dan kan je er een aantal meenemen om eikels met uitlopers te planten op het schoolterrein of in een bloempotje, om mee te nemen naar huis, ...
- Durf ook zaken aan te pakken: een speelplaats vergroenen, een observatiepunt maken, een tuintje aanleggen, ...
- Zoek zoveel mogelijk rijke, natuurlijke vindplaatsen, maar er mag ook een betonnen vindplaats bij zijn met bijv. mos op stenen, uitwerpselen van vogels, ...
- Zorg voor variatie in de vindplaatsen.
- Visualiseer de vindplaatsen via Google Maps of een schets.
- Bezoek kort voor je met de kinderen op onderzoek gaat nog even je vindplaatsen opnieuw om te kijken of er ingrijpende veranderingen plaatsvonden sinds je verkenning.

Voorbeelden van goede vindplaatsen

- Een park of groenplantsoen van de gemeente
- Een aantal bomen op de speelplaats
- Mos op een laaghangend dakje/mos op de grond
- Onkruid tussen stenen aan de school
- Bomen aan de kerk
- Een voortuintje (mits toestemming eigenaar)
- Bloembakken
- Een beek of gracht
- Een vijvertje
- Een bosrand of bosje
- Landbouwgebied (betreed geen akkers zonder toestemming van de eigenaar)
- Een landbouwzone naast een rivier (vaak met wandelpad)
- Groene berm (langs een ongevaarlijke weg)

Tip van de snuisterjuf

Leg eens ergens een voorwerp neer dat er niet thuishoort en laat de kinderen raden om welk voorwerp het gaat.

Zowat alle activiteiten die je in de klas doet, kan je ook buiten doen, soms zelfs beter!

Je kan oneindig veel activiteiten opzetten in de buitenomgeving. Dit kunnen heel speelse en actieve momenten zijn, maar ook rekenen en taal. Denk aan bouwen met keien, boomstronken en takken, leren tellen met natuurlijke materialen, lessen wereldoriëntatie, knutselen, voorlezen, ...

Bedenk vooraf wat je wilt vertellen op een bepaalde vindplaats. Probeer je eigen bijdragen te beperken: buitenlessen zijn een ideale kans om kinderen zelf veel te laten ontdekken. Laat voldoende ruimte voor spontane ingevingen van jezelf of de kinderen.

Werk met opdrachten of onderzoeksvragen

- Bedenk bij elke vindplaats minstens één onderzoeksvraag of opdracht op kinderniveau (liefst aanleunend bij het leerplan). Wat zouden kinderen hier kunnen doen? Wat kunnen ze hier ervaren? Wat kunnen ze verkennen? Welk experiment kunnen ze opzetten? Hoe leren ze hier observeren?
- Sommige opdrachten vergen meer tijd en kan je uitvoeren tijdens verschillende opeenvolgende buitenmomenten.
- De opdrachten mogen niet te gemakkelijk zijn. Prikkel de nieuwsgierigheid en daag de kinderen uit om hun grenzen te verleggen. Durf te wachten en geef niet meteen de antwoorden of oplossingen. Het proces is minstens zo waardevol als het eindproduct.
- Geef de kinderen vooraf de verschillende onderzoeksvragen en bereid hen al voor op wat ze kunnen ontdekken (zonder al te veel te verklappen).

Mogelijke activiteiten op het schoolterrein

- Kinderen in kaart laten brengen wat er is, wat er ontbreekt en hoe je dit kan aanvullen.
- Kinderen een grondplan van het schoolterrein laten tekenen.
- Wandelroute en/of zoektocht in elkaar steken, al dan niet voor een andere klas.
- Biodiversiteit observeren en in kaart brengen, de biodiversiteit verrijken, ...
- Wandel zowel in wijzerzin als omgekeerd.
- Ga op zoek naar verstoppelijkes.
- Ga op zoek naar de verschillende bomen, vergelijk soorten, zoek de grootste of dikste boom, meet de omtrek bomen.
- Ga op zoek naar bloemen op jullie terrein, de grootste bloemen, kleinste bloemen, wanneer ontdekken jullie de eerste bloem, zie je veel dezelfde bloemen, zaaien en planten, experimenten met zaaien en planten buiten op verschillende plaatsen en binnen in de klas.
- Experimenteer met eikels en andere zaden en planten, bijv. avocadopit, citroenpit, eikel, kastanje, lente-ui, ...
- Een moestuin aanleggen met o.a. pompoenen, zonnebloemen, bloemen, ...
- Buitenklas als verzamelpunt markeren, terwijl leerlingen in groepjes bijv. hun toneeltje voorbereiden en inoefenen in een zelfgekozen hoekje van het schoolterrein.
- Wilgenhut terug in orde maken.
- Hellingen zoeken, meten, experimenteren met hellingen, ...
- Goten, rioleringen, ... onderzoeken bij regenweer
- Kunstwerkententoonstelling bijv. landart
- Kriebeldiertjes bestuderen, bijvoorbeeld in jullie rommelhoekje.
- Lucht, wolken, wind, windrichting, schaduw, zonnwijzer
- Bewegen, sporten
- Lezen, rekenen, tafels inoefenen, ...
- Picknicken
- ...

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

Mogelijke activiteiten in de schoolomgeving

- Biodiversiteit onderzoeken, vergelijken met schoolterrein, beplanting tuintjes, huisdieren burens, ...
- Omgeving gebruiken als spelelement, bijv. zoektocht met pijltjes uitstippelen voor een andere klas
- De omgeving beschermen, bijv. afval opruimen, duurzaam verkeer (meer met de fiets of te voet naar school), ... Dit is ook een goede kans om bijvoorbeeld de rol van bomen te belichten: ze dempen het lawaai van het verkeer, zuiveren de lucht en bieden schuilplaatsen en voedsel aan dieren. Je kan ook de invloed van de bomen op de gemoedstoestand van de kinderen bevragen: hoe voel jij je tussen grote bomen, of als je aan de schors van die boom voelt of als je onder die treurwilg gaat liggen?
- Materiaal zoeken om op schoolterrein te gebruiken, bijv. takken verzamelen in bosje en meenemen naar egelhuisje op schoolterrein
- Zoektocht naar dichtstbijzijnde bos, a.d.h.v. instructies, kaart, straatnamen, kompas, verrekijker, ...
- Verschil in bosjes: naaldbos, loofbosje, ...

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

Tips voor omgevingsonderwijs

Omgevingsonderwijs is een goede manier om de verbondenheid met en het eigenaarschap van de schoolomgeving te vergroten. Het is ook een goede manier om als leerkracht de leefomgeving van de kinderen beter te leren kennen, begrijpen en integreren in de andere lessen. Dit kan de kloof tussen gezin en school verkleinen.

Je kan samen met de kinderen een omgevingsboek of -wand maken, waarop je de omgeving en je ontdekkingen visualiseert. Werk bijvoorbeeld met een kaart van de stad of gemeente waarop je met foto's, touwtjes en andere objecten je ontdekkingen of leuke vindplaatsen aanduidt.

Of bouw een 3D-grondmaquette waarin jullie de ontdekkingen plaatsen, bijv. in een oude zandtafel met foto's in staanders, met de school als centrale plaats/vertrekpunt.

Je kan ook bronnen zoeken die de kinderen meer kunnen vertellen over de omgeving, zoals de buurman, de postbode, de overburen in bejaardenflats, ...

Meer weten over omgevingsonderwijs? Zie: www.pnc.be/kijkwijzer-extra-links

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

Inspiratielijst 2:

Waar let je op? Wat kunnen kinderen doen?

	Waar kan je op letten?	Wat kunnen kinderen doen? Welke leerkansen zijn er?
planten	<ul style="list-style-type: none"> • Welke boomsoorten vind je? Zie je klimbomen, dode bomen, afgezaagde bomen? • Welke bloemen? • Welke zaden en vruchten (bessen, noten, eikels, dennenappels, ...) • Welke mossen? 	<ul style="list-style-type: none"> • In bomen klimmen, kampen bouwen, tikkertje, verstoppertje • Een natuurkunstwerkje maken (landart) • De link leggen met het nut van bijen, groenten, fruit, seizoenen, de klimaatproblematiek • Zaaïen, zaaikalender, relatie wind en zaden, relatie zaden en vogels • Een schooltuintje maken • Een groen hoekje inrichten • Een rustplekje creëren en daar tot rust komen, naar een verhaaltje luisteren of buiten les krijgen
dieren	<ul style="list-style-type: none"> • Welke insecten: mieren, bijen, wespen, kevers? Regenwormen? • Welke vogels? • Slakken? • Vijvers? Beken? Watervogels? Vissen? Kikkers? Padden? • Insecten in een boom, rottend hout, dieren op omgevallen bomen, ... 	<ul style="list-style-type: none"> • Biomimicry: wat leren mensen van de dierenwereld (bijv. de bouw van een termietenheuvel vormde de inspiratie voor het aircosysteem, vliegttechnologie geïnspireerd op vogels) • Een wormenhotel maken, composteren, een bijentuin aanleggen, verschil wilde bijen en honingbijen, de bijententoonstelling van het Provinciaal Natuurcentrum (gratis uitleenbaar in het documentatiecentrum van het Provinciaal Natuurcentrum) • Vogeltek, de tuin vogelvriendelijk maken, vogeltelweek, voedselpiramide met roofvogel bovenaan • Welke dieren ontbreken, wat hebben ze nodig om te overleven, hoe kunnen we met hen samenleven, wat is het nut van vervelende dieren zoals muggen, mieren of wespen? • Een terrarium aanleggen • Sporen zoeken • Dieren durven pakken en de handen vuilmaken • Een waterpartij aanleggen in een oude teil, een nulmeting uitvoeren en observeren welke dieren/insecten erbij komen • Lessen rond ecosystemen en biodiversiteit en wat je zelf kan doen om deze te verrijken • Een insectenhotel bouwen, een bijenkorf installeren
natuurfenomenen	<p>stenen, zandtypes, grondlagen, erosie, regen, zon, mist, hagel, sneeuw</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ecosysteem: alles is met elkaar verbonden, wat gebeurt er als je één schakel wegneemt, hoe kan je dit zien, onderzoeken en in kaart brengen, welke skills heb je hiervoor nodig, wie kan wat doen? Wie kan je hierbij helpen? Aarzel niet om hulp in te roepen of te vragen. • Weer, seizoenen en klimaat • Oeroude keien, verschillende vormen van keien, hoe komen ze aan die rondingen, wat kunnen we ermee doen en bouwen? • Wat is zand eigenlijk en waaruit is het opgebouwd? Zand bestuderen onder een vergrootglas. Waarvoor wordt zand gebruikt?
de invloed van de mens op de natuur en hoe de natuur zich aanpast	<p>omgehakte bomen, wegen en wandelpaden, huisdieren: paarden, honden, koeien, schapen, ezels, ..., gebouwen, schuren, schuilplaatsen voor dieren, omheiningen, elektriciteitsdraden (en de vogels erop), groen op daken, groen op de speelplaats, windmolens, watermolens, zonnepanelen</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Welke van de dingen die we zien zijn door de mens gemaakt? • Waarom hebben mensen dit hier gemaakt of laten liggen? • Wat is het nut hiervan voor de mens, wat betekent dit voor de natuur? • Hoe kunnen wij dit oplossen, hoe kunnen wij dit gebruiken, hoe kunnen wij dit ombouwen naar iets voordeligs voor de natuur? • Waar heb je dit nog gezien? • Wat zou er onder dit deksel zitten?

Afspraken maken met de kinderen (rond zelfstandig en respectvol handelen)

- Wees helder rond ruimte, tijd en criteria. In een ideaal scenario kom je samen met de leerlingen tot afspraken (betrek hen erbij). Op basis van deze afspraken geef je kinderen zoveel mogelijk ruimte om zelf initiatief te nemen.
 - Ruimte. Waar ga je werken? Welke plaatsen zijn hierbij beschikbaar? Waar mag en kan het kind aan activiteiten werken?
 - Tijd. Hoeveel tijd is er ter beschikking? Hoe lang mogen de kinderen doorwerken?
 - Afspraken/regels. Wat mag? Wat mag niet? Wat kan? Wat kan niet?
 - We hanteren de volgende basisregel: **het moet 'leuk' blijven voor iedereen.** Laat de kinderen rekening houden met elkaar. De eigen vrijheid mag anderen niet benadelen. Dat vraagt verantwoordelijkheidszin.
 - Om de basisregel/norm (het moet voor iedereen leuk blijven) concreet te maken, kan je inzoomen op de eerste drie banden van **de cirkels van verbondenheid:**
 - zorg voor jezelf
 - zorg voor de ander
 - zorg voor voorwerpen en materialen, zorg voor de natuur
- Maak concrete afspraken rond:
 - Respect voor de natuur: trek geen takken af, pluk geen paddenstoelen, laat geen afval achter, ...
 - Rustig praten i.p.v. schreeuwen. Geef als leerkracht het goede voorbeeld door een rustig/zacht verzamel signaal te gebruiken in plaats van een hard fluitsignaal.
 - Gevonden diertjes steeds op dezelfde plaats terugzetten. Leg ook uit waarom dit zo belangrijk is, of nog beter: zoek het samen met de kinderen uit.
- Maak duidelijke afspraken wanneer de kinderen op ontdekking kunnen, maar ook wanneer er terug verzameld wordt op een vooraf afgesproken plaats.
 - Stel een plaats in waar iedereen terug naartoe moet (rode vlag = verzamelpunt).
 - Spreek een signaal af (klap in de handen, een liedje, een trompetgeluid,...).
 - Visualiseer de afspraken. Je kan ze in de klas (bijvoorbeeld op de deur) of op de speelplaats ophangen.

Tip van de snuisterjuf

Beperk het aantal afspraken zodat het helder blijft voor iedereen. Duw je leerlingen zeker niet in een keurslijf waar niets kan of mag. Integendeel: zoek naar een mooie balans waarbij ze zoveel mogelijk initiatief kunnen nemen en jij maximaal kan begeleiden.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ouders en kinderen informeren

- Breng de ouders en je leerlingen op de hoogte van je onderzoekstraject, nl. wekelijks gedurende minstens 1 lesuur buiten lesgeven. Dit gaat door, ongeacht de weersomstandigheden, dus gepaste kledij en schoenen zijn een must.
- Leg vanaf het begin van het traject de dag vast dat jullie buiten lesgeven.
- Leg het belang van deze lessen uit, leg de link met het leerplan en jullie rapport.

Gepaste kledij en schoeisel

- Slecht weer bestaat niet, onaangepaste kledij wel.
- Voorzie reservekledij en schoenen in de school (kringwinkel?) voor leerlingen die dit niet bijhebben.
- Zorg voor pantoffels of dikke sokken om achteraf in de klas proper en gezellig te zitten (in Scandinavische scholen lopen de leerlingen en leerkrachten binnen altijd op sokken of pantoffels rond).
- Paraplu's zijn ook welkom.
- Maak er een gezellige maatregel van: zelfredzaamheid en normale actie in de klas.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Vast moment in weekrooster inplannen

- Beschouw je buitenlessen als even waardevol als je binnenlessen.
- Tracht de nodige voorbereidingen (toiletbezoek, jassen aandoen, ...) zo vlot en kort mogelijk te maken, zodat er niet te veel waardevolle 'buitentijd' verloren gaat.
- Visualiseer je buitenles op het weekschema. Dit kan bijvoorbeeld met een leuk pictogram of een toffe foto.
- Plan de volgende of voorgaande lessen i.f.v. je buitenles.
- Als je uitzonderlijk toch een buitenles schrappt, voorzie dan zeker ergens in dezelfde week een andere buitenactiviteit.

Link aan leerplan, WO-methode en andere leervakken

- Ga in het spoor van de kinderen op ontdekking en zie welke leerplandoelen op die manier spontaan bereikt/geoefend worden.
- Koppel achteraf je leerplandoelen aan de handelingen buiten.
- Observeer, koppel aan de te leren leerstof, turf af in je agenda, ook al is datgene wat de leerlingen ontdekken niet volgens de volgorde van je handleidingen, of zelfs van je leerjaar.
- Ontdek de vele talenten van je kinderen, zet ze in de kijker, gebruik ze, ook binnen de klasmuren.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

Mee te nemen materiaal

Werk eventueel met vaste rugzakken met materiaal. Betrek de kinderen bij het vullen en op orde houden van de rugzakken.

Denk bijvoorbeeld aan:

- verzameldoosjes
- lepels
- een (wegen)kaart
- determinatiekaarten
- groot plastic grondzeil (om op te zitten of als dak)
- schaar
- linten van 1 meter
- vergrootglazen en loeppotjes
- kompassen
- verrekijkers
- bolderkar
- touw (natuurlijk materiaal zoals vlas of hennep)
- zakmes
- boeken en/of ipad voor opzoekwerk

Tip van de snuisterjuf

Maak samen met je collega's enkele thematische rugzakken klaar, bv thema wind, thema drijven en zinken, thema kriebeldiertjes, thema keien ,...

Rode vlag

- Een rode vlag, een idee van bosjuf Gertie, kan een handige en duidelijke tool zijn voor een herkenbaar verzamelpunt, vertrekpunt of 'veilige' plaats.
- Het kind met de rode vlag loopt steeds vooraan.
- Je kan onderaan op de stok maatstrepen aanbrengen, waarmee je bijv. de diepte van plassen kan meten. Voor kleuters kan je werken met gekleurde streepjes, voor de lagere school met centimeters.
- De verantwoordelijkheid ligt bij één rodevlagdrager. Je kan werken met een beurtrol.
- Samenhangigheid en verbondenheid zijn een topdoel en meerwaarde.

Voor elk kind

- Natuurdagboekje, Potlood
- Gele of felgekleurde (fluo)hesjes zodat ze (voor de leerkracht) duidelijk zichtbaar zijn in het bos of als ze zich wat verder van de leerkracht bevinden.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

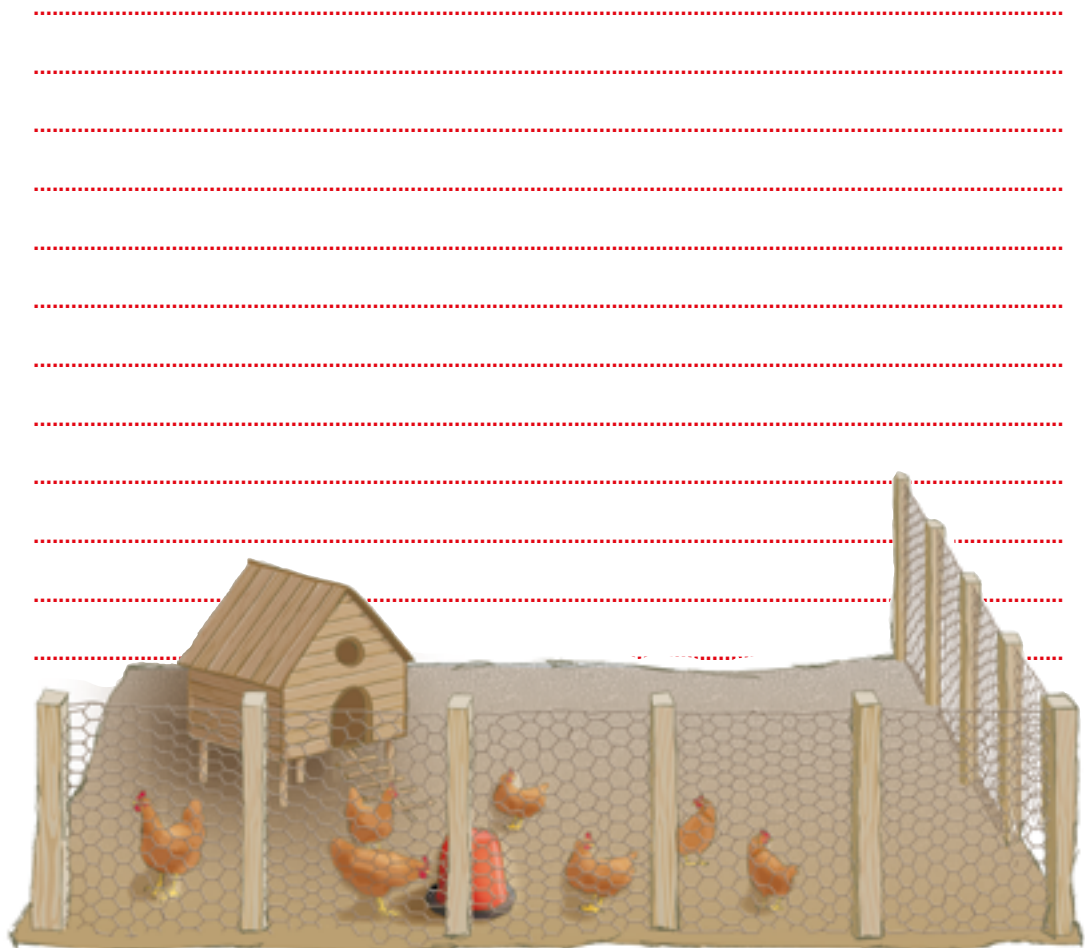

- Werk altijd vanuit en samen met het kind. Maak ervaringsreconstructies.
 - Ga in de schoenen van de kinderen staan en neem hun perspectief mee.
 - Vertrek vanuit jezelf en beraag jezelf: als ik kind zou zijn, wat zou ik dan willen, wat zou ik voelen, wat zou ik denken, wat zou ik nodig hebben?
- Vertrek vanuit het perspectief van het kind, verplaats je in het kind:
- Wat ziet het? Wat kan ik waarnemen vanuit zijn perspectief (kleiner, ander oogpunt, ...)?
 - Wat denkt dit kind nu, vanuit zijn denkkader?
 - Wat voelt dit kind bij deze ervaring? Wat leid je af uit wat hij zegt of je laat zien?
 - Wat wil het kind?
- Sta uitdrukkelijk stil bij de beleving van het kind (ervaringsreconstructie: voelen, denken, willen ...) en laat het kind zijn ervaringen ook verwoorden.
- (Her)formuleer vragen en bemerkingen vanuit de positie van het kind: leer mij, geef mij de kans om ...
- Kijk waar kinderen naar kijken. Stel hen hier vragen over.
- Welke competenties zet het kind in?
 - Waardeer en bevestig wat je een kind ziet doen.
 - Bouw verder op wat kinderen je aanreiken.
 - Ga ergens dieper op in als kinderen ertoe in staat zijn. Verken hun zone van naaste ontwikkeling.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

- Onderschat de kinderen niet.
 - Ze kunnen best veel.
 - Motivatie en betrokkenheid zullen hen steeds verder sturen naar een dieper leermoment (bied dat op het juiste moment - niet te vroeg maar ook niet te laat - aan).
- Laat minstens 50% van de tijd ruimte voor de inbreng van kinderen via:
 - Individuele opdrachten
 - Verbanden leggen
 - Zoeken
 - Opzoeken
 - Verzamelen
 - Groepsopdrachten
 - Ontdekken en verkennen
 - Opzoeken
 - Problemen oplossen
 - Experimenteren
 - Bouwen
 - Verantwoordelijkheden bij de organisatie van de buitenactiviteit
 - Rodevlagdragers
 - Verantwoordelijke voor materialen (verrekijkers, verzamelpotjes, ...)
 - De groep bij elkaar houden, bevindingen noteren, afsprakenbewaarder, ...
 - Tijdsbewaker
- Stel open vragen, geef kinderen de tijd, laat hen het proces verwoorden, bemoedig en ondersteun.
- Verruim hun blik (wijs op details, nieuwe aanknopingspunten, ...).

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Algemene tips

- Pas de evaluatie aan aan de leeftijd van de kinderen.
- Betrek de kinderen bij de evaluatie, doe zelf- en peerevaluaties.
- Bespreek elke evaluatie met de kinderen en vergelijk met hun eigen inschatting.
- Betrek kinderen ook bij het opstellen en verbeteren van de vragen.
 - Je kan kinderen vragen (een quiz) laten opstellen voor andere kinderen om de toetsing te organiseren.
 - Je kan kinderen het werk van andere kinderen laten verbeteren. Ze doen niet mee aan de toets, maar zitten met 3 of 4 in de 'nakijkcommissie'. In plaats van de toets op te lossen, gaan ze met hulpmiddelen op zoek naar de antwoorden. Ze maken met andere woorden de verbeterleutel. Nadien kijken ze alle werkjes van de kinderen a.d.h.v. deze verbeterleutel na. We hoeven je wellicht niet te vertellen dat deze kinderen de leerstof nadien heel goed beheersen.
- Probeer doorheen de evaluaties kinderen zicht te geven op hun
 - respect voor de omgeving
 - engagement naar een duurzame omgeving
 - kennis van de natuur en leefomgeving
 - onderzoekende houding
 - zelfsturing en leerhouding
 - ...

Tip van de snuisterjuf

Bij heel jonge kinderen (2,5-4 jaar) kan je de groep rondgaan en hen laten vertellen wat ze leuk vonden, en dat bijv. op een blad tekenen met hun kenteken bij en ophangen aan de muur. Achteraf kan je dit dan weer gebruiken om hen te herinneren aan wat ze bij een vorige buitenles deden of voelden. Op deze manier kan je de belevenissen visualiseren in een 'klaskrant'.

Je kan de kinderen eventueel iets laten tekenen om hun indrukken van de buitenlessen vast te leggen. Het kan ook zijn dat jij tijdens de buitenactiviteit een leuke reactie zag bij één van je peuters. Door dit achteraf te herhalen en er een tekening van te maken, kan dit ook bij minder talige kleintjes een grote meerwaarde zijn waar ze achteraf nog regelmatig naar kunnen terugblikken a.d.h.v. jouw getekend 'verslag' in de klaskrant.

Ideeën voor groepevaluaties met de kinderen

- Een evaluatiegesprek met de klas (in kring).
- Zelfevaluatie per kind: wat heeft het geleerd? Wat was leuk of net minder fijn?
- Evaluaties rond samenwerken in groepjes.
- Kinderen kunnen inhoudelijke evaluatievragen aan elkaar stellen.
- Kinderen kunnen de inhoudelijke bevraging van andere leerlingen nakijken via een 'nakijkcommissie'.
- Kinderen maken een kunstwerkje over wat ze geleerd hebben (en geven elkaar feedback).
- Kinderen schrijven een tekstje (opstel) over wat ze geleerd hebben (en geven elkaar feedback).

Ideeën voor evaluatie door de leerkracht

- **Evalueer een product** dat de kinderen maakten tijdens de buitenlessen (knutselwerk, onderzoekwerk, video, hun antwoorden op de onderzoeksvragen, ...). Hierbij hoeven niet alle kinderen dezelfde producten te maken of dezelfde leerstof te gebruiken.
- **Observeer de kinderen** tijdens de buitenlessen. Selecteer hiervoor per buitenactiviteit max. 5 kinderen. Richt je aandacht op specifieke vaardigheden zoals werkhouding, interesse, ondernemingszin, ... Je kan kinderen zichzelf ook laten inschatten op die vaardigheden.
- **Evalueer de toepassing** van schoolse kennis bij de buitenactiviteiten. Zo kan je bijvoorbeeld observeren of kinderen hun taal- en rekenvaardigheden goed inzetten.
- **Geef voor jezelf** aan welke vaardigheden uit het (WO-)leerplan je aan bod hebt laten komen.

Evalueer het resultaat van hun zoektocht

- **Werk met onderzoeksvragen** en laat kinderen registreren en rapporteren wat ze gevonden hebben rond de onderzoeksvragen.
- **Vraag een weerslag** van hun bevindingen (geschreven verslag, een video, een gesprek rond wat ze ontdekten of vonden, ...).
- **Werk naar een product toe** en evalueer het product. Niet elke kind en niet elke groep hoeft daarbij hetzelfde product te maken, maar beoordeel wel aan de hand van dezelfde criteria (grondigheid, functionaliteit, diervriendelijkheid, ...). Voorbeelden van producten: een vogelkastje, een insectenhotel, een kippenhok, een vogelobservatieplaats, een tuinhoekje aanleggen en onderhouden (zaaibed), kruidentuintje, ...

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Evalueer welke vaardigheden ze oefenden

- Observeer de kinderen en benut de kans om de eigenheid van elke kind in beeld te brengen. Kijk naar hun
 - werkhouding, motivatie, ondernemingszin
 - interesse in specifieke zaken
 - specifieke talenten om iets aan te pakken
 - onderzoekende houding
 - kritische ingesteldheid
 - creativiteit in het omgaan met hindernissen
 - probleemoplossend vermogen
 - manier om steeds verder te gaan in hun onderzoek
- Je kan vooraf een aantal topics naar voren schuiven en daar specifiek op letten. Denk bijvoorbeeld aan:
 - nauwkeurigheid
 - onderzoekwerk in boeken en vergelijken met wat ze gezien hebben tijdens het buitenmoment
 - handigheid in het bouwen van een kamp of een ander project (grote en fijne motoriek). Dergelijke groepsopdrachten zijn ook goed om te kijken hoe de kinderen samenwerken en in groep functioneren: wie is de leider, wie is de 'technieker', wie is de bemiddelaar, de denker, ...
 - zelfsturing
 - respectvolle houding naar de natuur toe

Evalueer zonder invulblaadje hun kennis en hoe ze die gebruiken.

- Nodig kinderen met vragen en opdrachten uit om hun kennis toe te passen (en evalueer de mate waarin ze dat kunnen). Stel vragen naar overeenkomsten en verschillen. Denk aan vragen zoals: we zagen hoe de boterbloem haar zaadjes verspreidt. Hoe doet de notenboom dat? Hoe zie je dat?
- Nodig kinderen uit om na te denken over oorzaak en gevolg. Ga na in welke mate kinderen inzicht hebben in deze processen. Bijvoorbeeld: wanneer zaaien we? Waarom? Wat zie je na een frisse regenbui? Wat gebeurt er als het wat warmer wordt? Voor peuters en de jongste kleuters is het heel leuk om hen de tegenstelling tussen luid en zacht te laten ervaren en benoemen aan de hand van het geluid van de regen, bijvoorbeeld het verschil tussen motregen of een stortbui op een paraplu, op het raam of in plassen.
- Leerkrachten geven aan dat kinderen in een groene omgeving spontaan hun kennis gebruiken. Ga (heel bewust) na in welke mate je leerlingen kennis vanuit de klas gebruiken tijdens hun zoektocht in de natuur.
- Elke les is een taalles en elke activiteit kan gebruikt worden voor taalverrijking. Doe dat vooral spontaan zonder er te sterk op te focussen en moedig kinderen aan elkaar daarin te versterken:
 - probeer de juiste woorden te gebruiken
 - probeer helder weer te geven wat je wil vertellen.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

Welke aspecten van je leerplan komen aan bod?

Je kan vooraf je buitenactiviteiten vanuit het leerplan plannen. Je zoekt dan op je vindplaatsen aanknopingspunten om je leerplan concreet aan bod te laten komen.

Je kan ook na een activiteit kijken welke aspecten van het leerplan ‘spontaan’ aan bod kwamen. Door zo te werken, kan je meer vanuit de kinderen laten komen. Alle leerkrachten die zo werken, zijn verwonderd over het aantal topics uit het leerplan dat aan bod komt tijdens een buitenactiviteit! Zo werk je meer in de spoor van het kind en laat je ruimte voor spontaniteit.

Je kan natuurlijk ook met een mix werken: je maakt vooraf een kader met een drietal topics die uit het leerplan komen, maar je laat voldoende ruimte (minstens 50%) voor inbreng van de kinderen. Wat er dan effectief is gebeurd, kan je nadien verantwoorden vanuit het leerplan.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

A series of horizontal dotted lines provided for writing notes.

SNUISTERLOGBOEK van

KLAS: SCHOOLJAAR:

Onderwerp Timing	Lesverloop/ activiteiten	Doelen	Band met WO-methode	Band met Leer- plan	Bemerkingen/ reflecties na de uitvoering
Trim 1 4/9/2020	Activiteiten van 4 sept 2020				
Onderwerp 1: Samenwerken	Grondzeil waarop we gaan zitten, werd door de kdn, op aangeven van Lander, vastge-maakt zoals dat bij een tent gaat. > de kdn gingen op zoek naar stokjes/ takjes die passen in de ogen > de kdn zochten materiaal om de stokjes in de grond vast te maken/hameren à dikke keien uit het blo-tevoetenpad werden gebruikt > de kdn observeren Lander, en kopiëren zijn handelingen spontaan > de kdn werken sa-men en gaan op zoek naar elkaars sterktes bv. vraag van meisje... 'wie kan er knopen leg-gen in de touwen ...'	<ul style="list-style-type: none"> • Metend passen • Oog-handcoördinatie • kracht doseren • probleemoplossend denken • begrippen groot, klein, dik dun, te dik, kleiner maken, ... • spreken en overleggen met elkaar, zowel in het Ned. als in moe-dertaal • zelfsturing, inzicht in stappenplan • samenwerken, geduld, respectvol omgaan met elkaar, leren van elkaar • hoge betrokkenheid (BTH) en welbevinden (WBV)... 	Punt 5, les 3, werken met hout les 4, Ik denk ...	Leerplandoel WO 10 Leerplandoelen wiskunde 7-10	Suggestie om achteraf hun manier van werken in een stappenplan te laten tekenen <ul style="list-style-type: none"> • Herhalen van actie, maar dan met juiste materialen zoals kampeerpikketten, kampeerhamer, tent opzetten ... • Uitnodigen van de kdn van juf Katja in jullie zelf opgezette tent
Onderwerp 2: Meet- instrumenten	Afspraak i.v.m. de rode vlag: > aandacht vestigen op 3 meetstrepen i.v.m. regenplassen > kdn benoemden spontaan verschillende mogelijke meetinstru-menten (bv koorts-thermometer, rolmeter, meetlat uit de klas als suggestie van juf ...)	<ul style="list-style-type: none"> • relaties en verbanden leggen • systematisch rede-neren • luisterhouding • inzicht in meetinstru-menten • linken leggen met materiaal uit de klas, • inzicht krijgen in doel van meetinstrumenten 			
Onderwerp 3:					
Trim 1	Activiteiten van				
Onderwerp 1:					
Onderwerp 2:					
Onderwerp 3:					

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

A series of horizontal dotted lines for writing, spanning the width of the page below the tip section.

Tip van de sneuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

Ruled writing area consisting of 20 horizontal dotted lines.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

A series of horizontal dotted lines for writing notes.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

A series of horizontal dotted lines for writing, spanning the width of the page.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

A series of horizontal dotted lines for writing, spanning the width of the page below the tip section.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

A series of horizontal dotted lines for writing, spanning the width of the page.

Tip van de snuisterjuf

Noteer hier jullie eigen ideetjes en ontdekkingen, zodat je ze niet vergeet.

A series of horizontal dotted lines for writing notes.

Nog vragen?

Wil je meer weten over natuurRijk Leren of begeleiding door een medewerker van het Provinciaal Natuurcentrum?

Neem dan vrijblijvend contact op met **Ingrid Coenen** via pnc@limburg.be of **011 26 54 92**

COLOFON

Uitgave: De deputatie van de provincieraad van Limburg: Jos Lantmeeters, gouverneur-voorzitter, Inge Moors, Bert Lambrechts, Igor Philtjens, Tom Vandeput, gedeputeerden en Wim Schoepen, provinciegriffier.

Verantwoordelijk uitgever: Jan Mampaey, Provinciaal Natuurcentrum, Craenevenne 86, 3600 Genk

Concept en inhoud: Ingrid Coenen (Provinciaal Natuurcentrum), Ludo Heylen (Cego) en het educatief team van het Provinciaal Natuurcentrum

Eindredactie: Leen Raats (www.teksttype.be)

Vormgeving en illustraties: Informatie en Communicatie, provincie Limburg

Fotografie: Ingrid Coenen, juf Kristel Houben GBS Niel-As, juf Katleen Dirckx BS Stipje Stap Genk

Depotnummer: D/2021/5.857/24

Meer info: www.pnc.be

Met dank aan Gertie Bergmans (Op stap met de bosjuf) en de vele Limburgse leerkrachten met wie we Snuisteren in het groen mochten toepassen en waarvan we waardevolle feedback ontvingen.

Nog vragen? Wil je meer weten over natuurRijk Leren of begeleiding door een medewerker van het Provinciaal Natuurcentrum? Neem dan vrijblijvend contact op met Ingrid Coenen via pnc@limburg.be of 011 26 54 92